Galgmannen. En midvintersaga

Bokutgåva

Helsingfors. Holger Schildts förlagsaktiebolag. 1922

PERSONERNA:

ÖVERSTE CHRISTOFFER TOLL.

MARIA

Handlingen utspelas en vinternatt år 1840 i överste Tolls rum å Övre Grindas av Räfsbacka by.

Rummet är enkelt möblerat med klumpiga mahognymöbler, säng med nattduksbord till höger, soffa med divanbord och länstolar till vänster, chiffonjé och två bokskåp i fonden. Dörr i fonden, två fönster med fyra små rutor i varje på båda sidoväggarna. Kakelugn med blommönster i högra vrån.

Vid ridåns uppgång är det mörkt på scenen.

ÖVERSTEN

bullersamt in i fonden, klädd i päls och storstövlar, bär en tung säck kastad över axeln, i andra handen ett gevär.

MARIA

följer honom och lyser med ett talgljus. Hon är yrvaken och halvklädd.

ÖVERSTEN

slänger säcken ifrån sig med en duns och ställer geväret i vrån till höger:

Tusan bövlar, har har jag stått en halv timme och bultat förgäves på min egen dörr.

Jag ämnade just slå in ett fönster då du kom.

MARIA:

Det var ledsamt att jag sov så tungt, men jag kunde ju inte ana —

ÖVERSTEN

häftigt avbrytande:

Än Sigrid då, och Elin?

MARIA

betraktar honom förvånad:

De är på födelsedagskalas i kyrkbyn och stannar där hela natten. Det vet väl översten.

ÖVERSTEN:

Präktigt. Magnifikt. Jag lönar två pigor, och när jag vill komma in i mitt eget hus, så är det omöjligt därför att pigorna är på kalas.

MARIA

saktmodigt:

Översten hade ju själv gett dem lov. Översten skulle sova hos häradshövdingen på Staffansnäs. Så hette det när det bar av på jakten.

ÖVERSTEN

slänger ifrån sig pälsmössan; plockar fram kruthorn, kulpung m. m. ur fickorna, radar upp sakerna på divanbordet:

Hjälp mig av med pälsen. Maria bär ut den i farstun. Översten sätter sig och ämnar dra av sig stövlarna, men hejdar sig och betraktar Maria med kisande ögon. Och nu stövlarna. Maria rycker till, tvekar. Nå, blir det i dag eller i morgon? Maria knäböjer och drar med svårighet av hans stövlar, han ser på henne med ett spefullt leende. Det kostar på att böja den stolta nacken. Men man gör det i alla fall.

MARIA:

När inte Sigrid är här, så är det väl min plikt.

ÖVERSTEN:

Men det generar fröken att tjäna sin husbonde på det här viset.

MARIA:

Jag har aldrig gjort sådant förr.

ÖVERSTEN:

Nej, visst, du har växt opp i drivhus. Är det sant som folk säger att du är oäkta dotter till gamla generalen på Rönnvik?

MARIA

plågad, men med värdighet:

Min mor var kammarjungfru på Rönnvik, det är allt vad jag vet.

ÖVERSTEN:

Och en viss informator var din far. Säger generalskan. Och för den skull fick du bo på Rönnvik nästan som dotter i huset så länge generalen levde. Fick goda kläder och litet bildning. Bara för informatorns skull. Korrekt och högsinnat, man måste säga det. Seså ja, ge mig nu mina skor. Maria lyder. Men när generalen en vacker dag föll på det orådet att dö helt oväntat, då blev du plötsligt *persona ingrata* på gården. Vet du vad det betyder?

MARIA:

Inte efter ordboken, men kanske på annat sätt.

ÖVERSTEN:

Det är så med livets latin: man behöver inte vara lärd för att begripa det.

MARIA:

Men två latinska ord förstår jag riktigt, bättre än de lärdaste lärda.

ÖVERSTEN:

Så, och det är?

MARIA:

Pater ignotus. Det står i mitt prästbetyg.

ÖVERSTEN:

studsar vid hennes tonfall:

Det ska du inte sörja över, Mari. Du är halvblod liksom jag — ja ja, vigseln och det där betyder ingenting, blodet är allt. Min far hade ju den dåliga smaken att gifta sig med en bondflicka. Men jag tycker om det där halva blodet, det ger en sådan präktig oro. Har du inte märkt det?

MARIA

undvikande:

Nej.

ÖVERSTEN

granskar närgånget hennes vårdslösa klädsel:

Jaså, inte det. Det var skada.

MARIA

förstår hans blick, skyler hastigt barmen:

Befaller översten någonting att äta? Det finns kallskuret i handkammarn.

ÖVERSTEN:

Kallskuret? Hur har du panna att bjuda mig kallskuret? Är du för lat att elda opp spiseln när jag kommer frusen och hungrig från en jakt?

MARIA:

Nej, jag är inte för lat, jag kom bara inte att tänka på det. Det skall genast ske.

ÖVERSTEN:

Låt bli. Jag vill ingenting ha, varken varmt eller kallt. Det kväljer mig att tänka på mat.

MARIA:

Men kanske någonting att dricka. Ett glas aftonmjölk? Eller ett stop julöl, tunnan är inte riktigt tom än.

ÖVERSTEN

otåligt:

Nej nej, jag vill ingenting ha. Reser sig. Jag mår inte bra, det är något slags djävulstyg som sätter åt mig allt emellanåt. Men en brasa måste jag få, här är ju kallt som i samojedernas helvete. Går till kakelugnen och finner veden färdigt iradad. Ser man på, veden är ilagd. Det var tur för dig, nu slipper du att gå ut i kalla köksfarstun.

MARIA:

Det är farligt att bränna brasa just innan man lägger sig. Jag har hört om sådana som blivit kvävda av os.

ÖVERSTEN

river loss en bit näver, tänder den över ljuslågan, får brasan att brinna:

Käringprat. För resten vill jag inte sova på länge, så du kan vara alldeles lugn. Du kommer inte att förlora din husmamsellsplats för att din husbonde dog av kakelugnsos. Är du glad för det? Eller börjar du längta härifrån?

MARIA

undvikande:

Var skulle jag få en tjänst där jag passar bättre än här? Lägre. Det finns inget ställe för mig.

ÖVERSTEN:

Så är det att vara mindre än fröken och förmer än piga. Du får inte slå harpans strängar och göra korsstyngsbroderi, och du vill inte diska och bädda och städa.

MARIA

samlar sig:

Det var så sant, jag får väl lov att — att bädda överstens säng.

ÖVERSTEN

sätter sig vid divanbordet och betraktar henne oavvänt medan hon viker ihop löstäcket:

Låt det där vara, det hinner vi nog sedan med.

MARIA:

Klockan är mycket, jag skulle gärna gå till sängs. Om översten varken vill ha mat eller dryck så behövs jag ju inte mera här.

ÖVERSTEN:

Jo, du behövs. Jag fordrar att du stannar. Sätt dig här i soffan och prata en stund med mig. I natt får jag i alla

fall ingen sömn, det vet jag. Då är det väl inte för mycket begärt att du vakar en smula längre än eljest.

MARIA

tiger med en prövande blick.

ÖVERSTEN

otåligt:

Seså, sätt dig här. Det är någonting jag har att säga dig.

MARIA:

Jag förstår inte vad översten kan ha att säga mig, som är så viktigt att jag måste få höra det mitt i natten.

ÖVERSTEN:

slår handen i bordet:

Det är inte din sak att avgöra när jag får tala med mitt tjänstfolk.

MARIA:

Jag är inte städslad som piga här i gården. Min fardag kan bli i morgon, om så skall vara.

ÖVERSTEN

behärskar sig mödosamt. Betraktar henne dystert, men plötsligt nästan bedjande. Paus. — Maria går långsamt till soffan och sätter sig:

Du skall inte bry dig om vad jag sade nyss, det var bara förflugna ord.

MARIA:

Jag har varit tre månader här på Övre Grindas.

ÖVERSTEN:

Vad menar du med det?

MARIA:

Att jag känner översten.

ÖVERSTEN

hånfullt:

Nej, vad du säger! Jaså, du känner mig? Till kropp och själ, ända i botten?

MARIA

stilla:

Jag tror det.

ÖVERSTEN

som förr:

Sapperment. Det har ingen annan vågat påstå under hela mitt liv. Men tror du inte att det hos mig kan finnas någon liten källarvrå som du inte har råkat få titta in i? Tror du inte att jag kunde komma med en — överraskning?

MARIA

skakar sorgset på huvudet:

Nej. Nej.

ÖVERSTEN

kisande:

Vi får väl se. I annan ton. Men här är ju alldeles för mörkt, vi kan inte se varann så klart som vi kanske borde. Mera ljus. Maria gör en ansats att resa sig. Nej, nej, sitt stilla, det här skall jag sköta. Tänder två ljus till och ställer dem på divanbordet. Nu har du varit tre månader i min tjänst och jag har knappt växlat tio förnuftiga ord med dig. Hur kan det komma sig?

MARIA:

Skall jag veta det?

ÖVERSTEN:

Nej, naturligtvis är det inte din sak. Varken att veta eller förändra. Men hur kan du då påstå att du känner mig så bra?

MARIA:

Man ser. Och man hör.

ÖVERSTEN:

På skvaller. Det måtte ha varit högtider för käringarna i byn när de fick låta sina tungor gå. Ditt huvud är väl fullproppat med de hemskaste historier?

MARIA

tiger.

ÖVERSTEN:

Du har naturligtvis hört om mina supgillen i stan, och om mitt slagsmål med arrendatorn på Nykulla, och om tattarflickan som bodde här hos mig i sex månader?

MARIA

nickar.

ÖVERSTEN:

Och om spektaklet på marknaden när jag gick opp i cirkustältet och gjorde efter de där karlarnas konster, men mycket bättre?

Och om mjölnaren som jag kastade i forsen? Och om kolarens häst? Och om den berömda påsknatten när Smissgumman och jag kokade trollsalva?

MARIA:

Ja, jag har hört allt.

ÖVERSTEN:

Nå, hur tycker du det är att tjäna hos ett dylikt vidunder?

MARIA

tiger.

ÖVERSTEN:

Känns det kusligt? Är du rädd?

MARIA:

Nej.

ÖVERSTEN:

Kanske du rent av trivs här på gården? Du får ju styra och ställa som du själv vill.

MARIA:

Jag är mycket tacksam för att jag fick tjänst här. Vart skulle jag ha tagit vägen när jag inte mer kunde stanna på Rönnvik? Jag skall aldrig glömma att översten tänkte på mig.

ÖVERSTEN:

Slidderskladder. Min gamla Kristin råkade gå och dö i oläglig tid, jag behövde dig helt enkelt. Det är ingenting att tacka för.

MARIA:

Har översten varit nöjd med mig? Eller är jag för oduglig?

ÖVERSTEN:

Ja, sanningen att säga, har jag inte kommit att tänka så mycket på dig under dessa månader. Antagligen är du ganska bra, eftersom jag inte har lagt märke till dig. Har du svårigheter med folket?

MARIA

tvekar.

ÖVERSTEN:

Lyder de dig?

MARIA:

Ja. Ibland vill de inte göra det genast, men slutligen blir det ändå som jag sagt.

ÖVERSTEN:

Bär de sig hyfsat och anständigt åt mot dig?

MARIA

utan övertygelse:

Jag har ingenting att beklaga mig över.

ÖVERSTEN:

Tycker de om dig?

MARIA:

Nej, det tror jag inte. Åtminstone inte Sigrid och Elin.

ÖVERSTEN:

Vad har de emot dig?

MARIA:

Detsamma som alla andra människor här i socknen, tänker jag.

ÖVERSTEN:

Och det är?

MARIA:

Att jag inte hade någon far och ändå vill räknas — vill hålla mig — — »Låddasfröken» och »Pigkammarnåden» kallar de mig.

ÖVERSTEN:

Det ska du ta ur dem.

MARIA:

Det sägs bara bakom min rygg. Men jag har ändå fått veta det.

ÖVERSTEN:

Hm. Kände du min mor?

MARIA:

Som barn såg jag henne ofta hos grannarna.

ÖVERSTEN:

Men inte på Rönnvik, nej, tacka för det. Dit blev hon inte bjuden, åtminstone inte efter fars död. Far dugde, han, fast han var en vildsint suput och en odåga som skulle ha slutat som landsvägstraskare om inte mor hade gått och förgapat sig i honom. På kalasen drack han brännvin ur dricksglas, men på handen som höll i glaset satt en fin signetring, och det ursäktade allt. På mors rygg hette det: »Bondjäntan» och »Nämndemans lilla varmbröd». Hon fick nog på sitt sätt pröva detsamma som du på ditt.

MARIA:

Hon bar det säkert bättre an jag. Hon *var* också bättre. I allt.

ÖVERSTEN

ser bort, talar som om han tänkte högt:

Jag var nere i Kaukasien när hon dog. Brevet fick jag först två månader senare. När jag läste det där oppe i min lerkoja hade kransarna längesen vissnat på hennes grav.

MARIA

i tankar:

Varför ställde översten tre ljus på bordet? Det betyder död.

ÖVERSTEN

träffad:

Död?

MARIA:

Ja, så säger de gamla.

ÖVERSTEN

skrattar tvunget:

Du är ett riktigt lexikon i allt vad vidskepelser heter, jag har märkt det förr.

MARIA:

Jag har min tro för mig.

ÖVERSTEN:

Vem har lärt dig allt vad du vet om tecken och tydor?

MARIA:

Min mormor. Hon levde ända till mitt femtonde år, och jag brukade ofta besöka henne. Hon bodde i ett skogstorp borta vid norra sockenrån, kunde varken läsa eller skriva och hade aldrig sett en stad, men på ett sätt visste hon mer om jord och himmel än alla herrgårdsherrar och stadsmagistrar tillsammans.

ÖVERSTEN

med en spanande blick:

Jaså. Du säger det. Berättade hon någonsin för dig om Galgmannen?

MARIA:

Galgmannen? Nej, aldrig.

ÖVERSTEN:

Så. Inte det. Hon kände allt gammalt skrock och alla hemliga gärningar och nämnde aldrig någonting om Galgmannen. Det var märkvärdigt.

MARIA:

Vad är det för ett väsen? Gott eller ont?

ÖVERSTEN:

Både gott och ont, hur man vill. Som allt annat i världen.

MARIA:

Hur ser det ut?

ÖVERSTEN:

Å, det är inget levande väsen, bara en liten gubbe av trä, en djävul kunde vi säga, som bringar lycka åt sin ägare.

MARIA:

En djävul som bringar lycka?

ÖVERSTEN:

Nåja, djävul är kanske inte rätta ordet. Alltnog, en figur som är skuren ur gammalt galgträ. Den följer sin herre överallt och bringar honom framgång på något visst område, inte i allt. Den kan aldrig skänkas eller kastas bort — påstås det —, aldrig förstöras, bara säljas. Och det är det underliga, att den för varje gång måste säljas till ett lägre pris än gången förut.

MARIA:

Det var underligt ...

ÖVERSTEN:

Så heter det i alla fall i den här sagan. Följden blir att om en Galgman gått genom många händer, så kan man få den för mycket billigt pris. Skrattar till. För nästan ingenting, ha, ha, ha. Maria betraktar honom förvånad. Hans skratt blir allt högljuddare och oförklarligare. Varför skrattar du inte, Mari? Är det inte roligt att det finns någonting här i världen som blir billigare, ha, ha, ha, när allt annat stiger så man snart inte vet var man ska ta pengar till en pris snus.

MARIA

allvarsamt:

Men varför skulle man vilja kasta bort eller sälja någonting som bringar en lycka? Eller rent av förstöra?

ÖVERSTEN

med en förstulen blick, i lätt ton:

Jo, det sägs att man måste göra sig av med Galgmannen innan man dör. Annars får man ingen frid i sin grav. Går miste om sin eviga salighet. Ja, så heter det.

Paus.

MARIA:

Har översten sett Galgmannen?

ÖVERSTEN:

Jag? Vad tänker du på? Hur skulle jag det!

MARIA:

Å, jag tänkte bara att översten som rest i så många länder och upplevat sådana ovanliga saker —

ÖVERSTEN

bryskt:

Jag har ju redan sagt dig att jag aldrig sett någon Galgman. Historien har jag hört av soldaterna vid bivacken. Man får vaka mycket i krig, och då berättas det en mängd gallimatias. Reser sig. Har någon sökt mig medan jag var borta?

MARIA:

Jo, handelsman Åkerblad var här.

ÖVERSTEN:

Vad ville den kanaljen?

MARIA:

Det vet jag inte.

ÖVERSTEN:

Du ljuger.

MARIA:

Han vägrade att säga sitt ärende.

ÖVERSTEN:

Du vet lika väl som jag att han kom för att kräva mig. Och du vet att jag inte har pengar att betala honom med. Den skurken, i tio års tid har han lurat och pungslagit mig, och nu vill han sätta mig på det hala. Men han får lagsöka mig, han får låta Grindas gå under klubban, han får bysätta mig, vad som helst — frivilligt ger jag honom aldrig en kopek.

MARIA:

Vi kan inte reda oss utan hans varor.

ÖVERSTEN:

Jag skaffar kredit hos någon annan sillstrypare. Det finns tillräckligt många av dem i stan.

MARIA

modigt:

Det är inte så säkert att översten får den krediten.

ÖVERSTEN

rasande:

Om jag vill kan jag få hela det där krämarpacket att kyssa mina stövelspetsar, men jag svor en gång en ed — Behärskar sig. Vi får reda oss utan handelsmansvaror.

MARIA:

I morgon dag behöver vi nytt porslin. Det finns inte så mycket som en hel kopp att slå kaffet i, översten har skjutit sönder dem alla.

ÖVERSTEN:

Hädanefter dricker jag allt ur tennstop och äter på trätallrikar. Så gjorde man i hundrade år här i gården före vår tid, det kan vara gott nog åt oss. Kaffe är en onödig och skadlig dryck, från och med i morgon skall jag inte ha någonting annat än mjölk när jag stiger opp.

MARIA

försiktigt:

Snart slutar den sista kon att mjölka. Det finns ju inget hö.

ÖVERSTEN:

Det rör Eriksson och inte dig. För resten är det ingen fara, vi har sköna halmtak på våra uthus. Med dem reder vi oss till sommaren. Och tar halmen slut, mot min förmodan, så slaktar vi kräken och lever kräseliga på nötstek till alla måltider.

MARIA

suckar knappt märkbart.

ÖVERSTEN:

Du försöker torna opp så många svårigheter som möjligt för mig. Du njuter av att visa hur dåligt det står till här på Grindas, du frossar i obehagligheter. Det förvånar mig bara att du inte redan frågat mig om min vargjakt, du som har sådant fint väderkorn för mina motgångar.

MARIA:

Eftersom jag får fråga, varför gick det på tok med jakten?

ÖVERSTEN

häftigt:

Varför! Ja, fanen och hans änglar, varför! Säg det. Varför brister allt för mig nu för tiden? Vädret var ju som beställt för en vargjakt med gris. Fullmåne, inte en molntapp på himmeln, svag vind. Jag ger mig i väg i lämplig tid. Redan vid Kvarnbacken hör jag vargarna yla. En halv timme senare är vi ute på isen. Jag trampar och kniper nasse tills han skriker i högan sky. Vi åker av och an på de gamla ställena. Ingen varg behagar visa sig; tysta höll de sig också. Jag trampar mera och nasse gör sitt bästa, det var en ynkelig låt som borde ha hörts en mil omkring. Men nej. Vargarna var som bortblåsta — tyckte vi, tills vi plötsligt hade fem eller sex stycken alldeles i hälarna på oss. Vi var nära stranden och det var skumt under träna, men i alla fall fick jag gott sikte på en av de fördömda bestarna. Då — Skakar häftigt sin stol. Just när jag skulle trycka av blev det mörkt. Som när man blåser ut ett ljus. Ett moln hade åkt opp och skymde månen.

MARIA

som till ett barn, dock utan överlägsenhet:

Å, så ledsamt. Kanske går det bättre i morgon.

ÖVERSTEN

skrattar bittert:

Vargarna ger jag fanen i våld. En mer eller mindre, vad rör det mig, jag har skjutit tillräckligt många i mina dagar. *Men varifrån kom det molnet,* Mari, det är det jag skulle vilja veta. En stund tidigare var himmeln klar, det såg jag.

MARIA:

Översten kan ha misstagit sig.

ÖVERSTEN:

Jag misstog mig inte. Och det är inte bara detta — i allt vad jag gör nu för tiden, eller rättare sagt ämnar göra, kommer det en sådan där svart molntapp emellan. Vem skickar dem, Mari? Jag tänker inte finna mig i det, jag är soldat och vill försvara mig. Jag vill slåss, slåss mot vem det vara må som alltid angriper mig ur ett bakhåll, det vare sig djävulen eller —

MARIA

höjer handen:

Här skall översten stanna.

ÖVERSTEN

stirrar på henne, tar sig åt hjärtat, tiger.

MARIA:

Nå, hur gick det sedan med jakten?

ÖVERSTEN:

Hur det gick? Superbt, förstås. Mörkret höll i sig. Jag väntade en timme på trots för jag tänkte: avbryter jag nu jakten, så blir det ljust så snart jag är i rum. Och om en varg hade kommit och ställt sig direkt framför bössmynningen, så hade jag väl fått den i alla fall. Men när ingen varg kom, sköt jag galten ett skott genom huvudet. Det är den som ligger där i säcken.

MARIA:

Det var illa gjort och utan mening. Här finns sannerligen inte för mycket husdjur på gården.

ÖVERSTEN

med ett skratt:

Jag kunde väl inte komma tomhänt hem.

MARIA

skyggt:

Och varför ville översten komma hem? Varför fortsatte inte översten till Staffansnäs som överenskommet var?

ÖVERSTEN:

Vad har jag på Staffansnäs att skaffa? Jag kommer aldrig att fara dit mer.

MARIA:

Häradshövdingen är ju numera överstens närmaste vän, sen översten gjorde gräl och fiendskap med baronerna på Sjöö.

ÖVERSTEN:

Vän ... Där sa du ett ord.

Paus. Det ljusnar utanför fönstren till höger, månljuset strömmar in.

ÖVERSTEN:

Gör mig en tjänst, Mari. Gå till fönstret och titta ut. Maria gör så. Vad ser du?

MARIA:

Det är alldeles stjärnklart —

ÖVERSTEN:

Och fullmåne, inte sant? Lämpligt väder för vargjakt med gris. Inte en molntapp.

Skakar sin knutna näve. Går och ställer sig tätt bakom Maria. De se länge ut i natten.

MARIA:

Där föll en stjärna.

ÖVERSTEN

ironiskt:

Hann du komma med någon önskan?

MARIA

utan tvekan:

Ja.

ÖVERSTEN:

Hur skulle du inte det, för resten. Vid dina år går man ju omkring med påsen full av alla slags önskningar.

MARIA:

Blir det annorlunda sedan?

ÖVERSTEN

blick:

Tids nog får du se det. Paus. Hur kommer det sig att du som är ung och vacker inte längtar bort från den här vita graven?

MARIA:

Jag vet inte. Och det är ju lyckligt att jag inte gör det.

ÖVERSTEN:

Har du ingen att tänka på och längta efter? Ingen som du är förälskad i?

MARIA

ser flyktigt på honom:

Nej.

ÖVERSTEN:

Har du över huvud taget någonsin varit kär?

MARIA:

Aldrig.

ÖVERSTEN:

Då har du gått miste om mycket. Vad kan det bero på? Bristande anlag?

MARIA

med ett förakt som hon knappt vårdar sig om att dölja:

Anlag för kärlek? Det förstår jag inte.

ÖVERSTEN:

Längtar du inte ens efter sällskap? Vinterkvällarna här — du måste ju vara förfärligt ensam. Med mig vågar du inte tala, med pigorna vill du inte. Blir du inte ångestfull av ensamheten?

MARIA:

Jag är aldrig ensam här. Se bara, där nere ligger rior och lador som en hjord på bete. Där ser man skymten av Nissas lustiga tak, som alltid gör mig glad, och där lyser det ännu ur gavelfönstret på Nedre Grindas.

ÖVERSTEN:

Packet tycks lägga sig till med bättre folks sena vanor.

MARIA:

Kanske är det någon där nere som skall födas. Eller någon som skall dö.

ÖVERSTEN:

häftigt:

Dö? De super eller övar otukt, det är vad de gör där nere. Men nu har jag fått nog av den vackra fullmånen, nu ska det bli ett slut. Går hastigt ut genom farstun. Man ser fönsterluckorna stängas utifrån och hör hur de skruvas till. Maria står försjunken i tankar; börjar sedan mekaniskt och tafatt bädda sängen.

ÖVERSTEN

in, stampar snön från fötterna i farstun. Sätter sig i länstolen och betraktar envist Maria:

Det är rätt, Mari. Bädda mjukt, bädda kärleksfullt. Det är din egen brudsäng du bäddar. Maria rätar hastigt på sig, blir stående orörlig med ryggen åt översten. Han går bort till dörren, låser den omsorgsfullt och stoppar nyckeln i fickan.

ÖVERSTEN:

Nå, du som känner mig så bra, — det här hade du väl ändå inte kunnat tänka dig? Maria tiger. Medger du att jag kom med en överraskning?

MARIA:

Nej.

ÖVERSTEN:

Sapristi. Har du gått och väntat på det?

MARIA:

Ja. De sista dagarna har jag visst gjort det.

ÖVERSTEN:

Kanske rent av hoppats. Och jag mitt ärkenöt som inte kommit att tänka på det förrän i kväll.

MARIA

tystar honom med en blick:

Hela den sista tiden har jag väntat på det. Jag har sett er ondska växa från dag till dag, sett hur oron drev er från värre till värst. Ert hjärta är så fullt av gift att det måste rinna över.

ÖVERSTEN:

Vet du av att hela trakten anser dig vara min frilla?

MARIA

sänker blicken:

Ja, jag hörde det nyss.

ÖVERSTEN:

Och ändå stannar du lugnt kvar i mitt hus.

MARIA:

Om jag går eller stannar beror inte på främmande människor.

ÖVERSTEN:

Utan på mitt uppförande. Superbt. Det är som att läsa i en uppbyggelsebok. Tiger ett ögonblick. Tror du som bönderna i byn att jag är galen?

MARIA:

Nej, jag vet ju att det inte är så.

ÖVERSTEN:

Vad tror du då om mig?

MARIA

tiger.

ÖVERSTEN:

Brukar du bli rädd när jag får det sinnet på mig att jag tar in hingsten i stora salen och rider omkring längs väggarna. Och när jag skjuter till måls på porslinssakerna med min karbin?

MARIA:

Ja, mycket.

ÖVERSTEN

belåtet:

Jag kunde tänka mig det.

MARIA:

Jag är inte rädd för min egen skull, men på överstens vägnar.

ÖVERSTEN:

Så, så. Det där skall väl föreställa medlidande med mig. Men har du verkligen aldrig varit rädd för egen räkning, för att någonting kunde hända dig själv?

MARIA:

Nej, aldrig.

ÖVERSTEN

fixerar henne

Då ska du få lära dig det i natt.

MARIA:

Jag har intet ansvar för vad som sker med min döda kropp.

ÖVERSTEN

skrattar:

Håhå. Dramatisk räddning genom självmord. Hur ska det gå till? Bössan är oladdad, det vill jag säga dig på förhand. Kulan sitter djupt begraven i galtens skalle.

MARIA

ser honom fast in i ögonen:

Brukar översten våld mot mig, så håller jag andedräkten tillbaka tills jag är död.

ÖVERSTEN:

Ett enkelt sätt och alldeles utmärkt i och för sig. Men så stark vilja har ingen människa haft sedan världens skapelse.

MARIA

i stilla extas:

Då skall jag bli den första.

ÖVERSTEN

betraktar henne osäkert, småskrattar förläget:

Det var inte illa sagt, det där sista. Guds makt, sedan tre månader tillbaka bor jag under gemensamt tak med Jeanne d’Arc eller Charlotte Corday utan att märka det bittersta. För övrigt, det var ett skämt från min sida. Jag behöver inte använda sådana medel. Där har du nyckeln. Slänger den till henne, den blir liggande vid hennes fötter. Om du så önskar, kan jag gå ut och öppna fönsterluckorna också. Det är alldeles onödigt att du känner dig fången. Jag är säker på min sak i alla fall. Sätter sig i länstolen.

MARIA

avslutar bäddningen.

ÖVERSTEN:

Du låter nyckeln ligga?

MARIA:

Vad skall jag med den. Den nyckeln öppnar ändå inte den rätta dörren.

Paus. Översten stiger upp och går oroligt av och an i rummet. Lossar på halsdukens knut.

MARIA

tar den tomma karaffen från nattduksbordet:

Skall den fyllas för natten?

ÖVERSTEN

stannar med nyväckt intresse:

Du vill fylla den ute i köket?

MARIA:

Ja, var annars?

ÖVERSTEN

efter kort tvekan:

Javisst skall den fyllas. Tar upp nyckeln, öppnar dörren på glänt. Maria närmar sig. Evert är inte något skydd för dig, har du tänkt på det? Han lyder mig blint.

MARIA:

Det vet jag.

ÖVERSTEN

lurande:

Så, du vet det. Det är bra. Men om du ämnar dig ner till byn, så glöm inte att ta någonting varmt på dig. Kölden skärper till.

MARIA:

Varför skulle jag gå ner till byn när det finns vatten i köket?

ÖVERSTEN:

Nej, nej, varför skulle du det. Slår upp dörren på vid gavel. Var så god, hennes nåd. Maria ut.

Översten följer henne med blicken. Går av och an i rummet, allt djupare försjunken i sina tankar. Tömmer

mekaniskt kulpungen och räknar halvhögt kulorna, gång på gång. Letar planlöst bland böckerna i skåpen, drar ut lådor i chiffonjén. Smyger plötsligt bort till dörren och lyssnar ivrigt. Tillbaka till chiffonjén, tar en av lådorna och flyttar den över till divanbordet. Den är fylld med ordnar, medaljer, spännen, rosetter och band, som han tankfullt granskar med ett växlande uttryck av vemod och ringaktning. Lång paus.

MARIA

in med den fyllda karaffen. Hon är svartklädd och mycket blek.

ÖVERSTEN

rycker till, drar ett djupt andetag, dock utan att se upp:

Du dröjde länge borta, Mari. Du behövde väl aldrig gå ända till brunnen?

MARIA:

Det var inte för vattnets skull jag dröjde. Jag måste ta på mig en mera passande dräkt.

ÖVERSTEN

ser upp, brister häftigt ut:

Har du blivit galen eller varför klär du dig plötsligt i begravningskläder!

MARIA:

Det är den enda goda klädning jag äger.

ÖVERSTEN:

Din vardagsdräkt är god nog.

MARIA:

Jag tyckte att den inte passade i natt. Det är ju inte som husmamsell jag skall vaka här.

ÖVERSTEN

betraktar henne med skiftande ansiktsspel. Sedan:

Svart och vit som Venedigs kvinnor. Inte illa. Såg du dig i spegeln? Vet du av att du är vackrare än förr? Det är vid Gud någonting kungligt över dig. Du har rätt att vänta en kunglig gåva av mig. Fyller handen med ordnar och smycken, låter dem klirrande falla tillbaka ner i lådan. Allt det här är ditt.

MARIA:

Vad är det?

ÖVERSTEN

långsamt:

Vad det är ... Leksaker ... Här är ett spänne ... jag fick det en gång av en storfurstinna ... Och de här ... Det kan man kalla att ta ner stjärnorna från himmeln ... Med ett skratt. Fallfrukt från Vår Herres trädgård ... Se på den här plåtbiten, det är en farlig tingest. När en trettiåring får den blir han galen och inbillar sig vara

Guds vederlike ... Tag alltsammans, Mari, guldet och diamanterna har sitt värde kvar. Tömmer lådan, några brevpackar ombundna med sidenband falla ut. Brev ... Bläddrar i dem. Stiger upp och kastar dem i brasan. Maria går sakta och sätter sig i soffan, tar smyckena ett för ett, granskar dem med ett sorgset småleende, låter dem åter falla. Paus.

ÖVERSTEN

berättande, icke skrytsamt:

Vet du av att jag har tjänat vid en av de mest lysande gardestrupperna i denna värld, att jag stod i hög gunst vid hovet och var en mäktig man där borta i Ryssland?

MARIA:

Ja, jag har hört det. Det talades mycket om er i min barndom, redan förrän ni kom hem.

ÖVERSTEN:

Vet du att jag lämnade allt av egen fri vilja och så hastigt att jag inte ens vårdade mig om att begära mitt avsked.

MARIA:

Det visste jag inte. Här gick det många underliga rykten om orsaken.

ÖVERSTEN:

Och du? Vad trodde du?

MARIA:

Det var väl någonting som drev er hem, någonting som är starkare än alla gardestrupper och alla kejsarhov på jorden.

Paus.

ÖVERSTEN

kämpar med en stigande oro:

Om jag väcker Evert och skickar honom till stan med släden, tror du att doktorn då följer med hit ut till — till oss?

MARIA:

Doktorn ...

ÖVERSTEN

otåligt:

Ja ja, doktorn, är det så obegripligt?

MARIA:

Översten har aldrig varit sjuk, sägs det. Det måste vara någonting mycket allvarsamt —

ÖVERSTEN

avbrytande:

Än sen, tror du han kommer? — det är huvudsaken.

MARIA:

Efter allt vad översten har gjort och sagt honom under det sista året, så kan han knappast vara mycket vänligt stämd mot översten. Helst skulle han nog säga nej, antar jag men han måste väl följa sin läkared.

ÖVERSTEN:

Ed! Ed! Jag ger tusan bövlar i hans ed, jag behöver honom inte. Aldrig förr har jag gett mig i en läkares klor, då skall jag väl reda mig utan kvacksalvare också i dag. Grubblar, hans oro växer. Men Evert kunde fara efter häradshövdingen ... ja ja, det blir det bästa. Jag ber dig, Mari, spring genast till kuskkammaren och väck honom. Han skall ta hingsten och behöver inte tänka på att skona den. Tvärtom, säg särskilt till att hingsten får ligga död vid min trappa bara häradshövdingen snart är här.

MARIA

ser med hemlig ångest hans oro:

Det är två timmars väg till Staffansnäs och lika mycket tillbaka. Häradshövdingen kan inte vara här förrän i daggryningen.

ÖVERSTEN:

Du är galen! I daggryningen! Hur vet du att det kommer en morgon efter den här natten.

MARIA

med skälvande röst:

Min räkning var nog riktig, häradshövdingen kan inte vara här tidigare.

ÖVERSTEN:

Men han är väl inte den enda människan på jorden. Skicka efter baronerna på Sjöö, eller prosten — nej, inte prosten — — jo jo, en präst, eller en klockare, eller en orgeltrampare eller ett dårhushjon, men jag måste ha en människa.

MARIA

står och ser och ser på honom. I ett skrik:

Du har Galgmannen och du vet att du skall dö ...

ÖVERSTEN

vacklar och är nära att falla, får stöd mot en stolkarm, far med handen över ansiktet, rätar på sig med en våldsam ansträngning. Skrattar till, börjar tala, hest och staccato:

Vad är det för galenskaper ... om Galgmannen ... och när har jag ... gett mina pigor lov att kalla mig du ...

MARIA

vrider rolöst sina händer, mumlar i kvävda snyftningar:

Han har Galgmannen, han har Galgmannen ...

ÖVERSTEN:

Ge mig ett glas vatten. Sjunker ner i en stol.

MARIA

skyndar till:

Här, här. Han dricker, stryker sig över håret, ordnar halsduken. Maria vidrör lätt hans panna, han tyckes inte märka det, men återfår småningom sitt lugn. Lång paus.

MARIA

tveksamt:

Skall jag väcka Evert?

ÖVERSTEN

ännu halvt frånvarande:

Vad var det du sade?

MARIA:

Skall Evert spänna för?

ÖVERSTEN:

Nej, det tjänar ingenting till.

Paus.

MARIA:

Om översten bara behöver en människa att förtro sig åt — kan inte jag vara den som får lyssna?

ÖVERSTEN

betraktar henne med ett bittert småleende:

Överste Toll blev knäsvag och sökte hjälp hos en flicksnärta.

MARIA

tar en pall och sätter sig vid hans fötter:

Se inte på mig, tro att det är någon annan, någon som — som skulle sitta här med större rätt.

ÖVERSTEN:

Det finns ingen sådan. Ingen är jag skyldig räkenskap och ingen har rätt att ställa mig till ansvar. Själv har

jag varit mig lag och domare ända sen min far dog och jag kom ut i livet. Det gick hastigt och vårdslöst, som när man stjälper vatten ur en tunna, där var inga handskar på de händerna som tog i mig och stack in mig i ryska hären. När släden körde fram för trappan här på Grindas och jag måste stiga i, låg jag där som en avig vante. Men det dröjde inte länge förrän jag kom på andra tankar och tyckte att jag nästan hade kunnat kyssa den där hårda handen. Blir varm, rycks med av minnena. När jag fick min första kornettuniform bröt Napoleon in i Ryssland med sin stora armé. Vi låg i Petersburg, väntade och lyssnade. Hjärtat stod stilla i bröstet på oss, vi visste att det var världens största truppmassa som ryckte an mot oss — Vi tyckte oss se Europas golv bågna under deras stövlar. Allt kom i gungning, allt satt löst. Det var en tid, Mari, det var en tid för människor med rött blod. Ingenting var omöjligt, ingenting för högt att nå, ingenting för djärvt att hoppas på. Ära och titlar, kvinnor och pengar, jord, makt, kungakronor, allt fanns någonstans därute i orkanen, det gällde bara att gripa rätt och hålla hårt i. Och så gick det löst.

MARIA:

Det var det året jag blev född.

ÖVERSTEN:

Jag kastade mig ut i kriget som en utter kastar sig i havet. Men det kom att gå helt annorlunda än jag tänkt. Hur jag än bjöd till att utmärka mig, att höja mig över de andra, att finna det stora tillfället — det var som om oturen själv hade suttit framför mig i sadeln. Jag kom för sent fram eller jag bröt opp för tidigt, jag var tapper och uthållig, men kunde ingenting göra som inte tusen andra gjorde lika bra. Moskva brann, den stora armén gav sig på flykt, vi segrade i strider och utan strider, segrade i botten, men för mig kändes det som ett svidande nederlag. Jag hade ingenting vunnit — jo, jag steg en grad och fick en kråka på bröstet, den första av de där. Visar på ordnarna. Så låg vi länge inkvarterade i Polen, och där — Tystnar.

MARIA:

Vad hände där?

ÖVERSTEN:

Där fann jag Galgmannen. Han kom i min väg.

MARIA:

Allt finns omkring oss. Det är vi själva som väljer.

ÖVERSTEN:

Du dömer. Det är lätt för dig. Du känner inte törsten efter ära, ingenting bränner som den. Jag köpte Galgmannen av en dödsdömd jude, en fattig rabbin som i sin ungdom hade köpt honom för att lära sig förstå de dunkla punkterna i deras heliga skrifter, som ingen längre kunde uttolka. Nu skakade han av ångest för att dö med Galgmannen i sin ägo, och han besvor mig att köpa den. Jag tvekade inte länge —

MARIA

i utbrott:

Jo jo. Annat är inte möjligt ...

ÖVERSTEN

starkt:

Jag tvekade inte länge. Det var bara priset som vållade svårigheter, därför att alla myntsorter på jorden för länge sen var för stora. Rabbinen hade betalat med en dryck av Weichselns orena vatten, och jag fann på att ge honom ett sandkorn från landsvägen, som han omsorgsfullt gömde i sin kaftanficka. Så sträckte jag ut handen för att ta Galgmannen, men då hejdade han mig och sade att önskningen måste göras först.

MARIA

lågt:

Jag tror att jag vet hur den kom att lyda. Makt.

ÖVERSTEN:

Ja, vad annars. *Makt över människorna.* Och när jag hade sagt det, gav han mig Galgmannen. Sticker handen i barmfickan och tar fram Galgmannen, betraktar den länge och lägger den sedan på bordet. Maria ser på med ångestfulla ögon. När jag red hem den kvällen, hängde juden redan i en av popplarna vid vägen. Jag kan ännu se honom för mig, de flottiga korkskruvslockarna dinglade och hans vida kaftan flaxade för vinden. Skakar som i frossa. Tungan stod svart ur munnen på honom, det var som om han räckt ut den åt mig.

Paus. Maria vaggar huvudet mellan händerna.

ÖVERSTEN:

Jag var hemsk till mods när jag kom fram till herrgården där vi bodde. Men det varade inte länge, för Galgmannen dröjde inte med att visa sin kraft.

Min regementschefs hustru hade kommit på besök. Jag hade ofta träffat henne i Petersburg, hon var kanske den vackraste kvinna jag någonsin sett, och jag älskade henne som en dåre. Hon visste det väl och skrattade alltid ut mig — hur skulle hon inte det, fattig och ful som jag var i bredd med så många andra av officerarna. Men den kvällen jag kom hem med Galgmannen, den kvällen hände det någonting underbart. Jag satt och tänkte på henne ... begärde henne ... och hon kom till mig i mitt rum, kom som en sömngångerska, förbi sin mans och mina kamraters rum, utan att akta på farorna. Jag föll på mina knän för henne och jag grät. Och när jag höll hennes vita bröst i min hand, då tänkte jag: i den cirkeln är all livets hemlighet inskriven.

Men det var inte länge jag skulle komma att tänka så. Det kom stunder då Galgmannen lät blodet spruta än häftigare genom mina ådror, och det var när jag på slagfälten övervann mina soldaters dödsfruktan och med blicken tvang dem att göra det omöjliga. Jag var med om alla Rysslands fälttåg och gränsstrider, jag slogs på de tyska slätterna och i Kaukasus’ bergspass, och *nu* hade jag ingen fiende framför mig på sadelknappen. Soldaternas kroppar och kvinnornas kärlek, allt blev trappsteg för mig, och jag steg — Vid tjugunio års ålder var jag överste, vid trettifem var min generalsutnämning en beslutad sak — men då — —

MARIA:

Vad var det som kom emellan? Säg att det var —

ÖVERSTEN

avbrytande:

Ingenting var det. Ingenting som har ett namn. Det finns en sjukdom som låter köttet försvinna från människors lemmar, de tvinar bort och krymper ihop tills bara hårda benet är kvar under den torra huden.

Förtviningen stiger och stiger tills den en dag kommer för nära hjärtat — då är det slut. En sådan sjukdom kan man ha på annat sätt, så den inte syns. Den är lika hemsk och lika farlig.

MARIA:

För sjukdom finns bot. Det gäller att söka den i tid.

ÖVERSTEN:

Den boten sökte jag i många länder. Jag sparade varken mig själv eller min rikedom. Det var allt förgäves. Så en dag tog jag själv min häst ur stallet, spände för och åkte ensam norrut, norrut, mot Finland, mot Övre Grindas. Dag efter dag, vecka efter vecka, tills klockstapeln i kyrkbyn äntligen stack opp över skogsbrynet. I gravgårdsbacken stupade min häst, den sista milen fick jag gå till fots. Det var en söndagsmorgon och klockorna ringde, jag hörde dem länge på vägen.

MARIA:

Den morgonen var jag i kyrkan med — med Rönnviksherrskapet. Kyrkfolket talade om den stupade hästen och om den främmande herren som lät släden ligga och gick vidare. Det var stor förundran i alla bänkar.

ÖVERSTEN:

Ingen kände igen mig. De stirrade på mig som på en — så som de stirrar än i dag.

MARIA:

Det är tio år sen dess, tio långa år.

ÖVERSTEN:

Ja, och ändå kunde det gott ha varit i går. För mig är ingenting förändrat. Om det var någonting jag sökte — så fanns det inte här. Allt är som då. Skrattar till. Här finns bara vi två, Galgmannen och jag.

MARIA

skyggt:

Har översten aldrig försökt att skilja sig vid Galgmannen?

ÖVERSTEN:

Jag har sökt krossa honom med slägga, jag har skjutit på honom med karbin. Han har legat i en masugn och summit ner för många forsar. Det var allt förgäves, såsom rabbinen hade förutsagt.

MARIA:

Och det har aldrig funnits någon som ville — som ville köpa honom?

ÖVERSTEN:

Säg mig, du som är så brådvis, vad har lägre pris bland människorna än ett sandkorn från landsvägen?

MARIA

reser sig, går fram till bordet och betraktar tankfullt Galgmannen:

Nej visst, det är inte lätt att finna.

ÖVERSTEN

stiger upp, i växande upphetsning:

Jag får ingen ro i livet för Galgmannens skull, och dör jag med honom i min ägo, så får jag heller ingen ro där borta. Går häftigt av och an. Men när det så är, Mari, då skall jag också ha ut min del till sista skärven. Jag är fördömd, och jag vill förtjäna att vara det. Golvtiljorna är för vita för mig! Tar bläckhornet från chiffonjén och slungar det i golvet. Och du, Mari, jag kan inte skona dig, du är kanske den sista glädjen som jag skall betala med en evighet av kval. Den gången för tio år sen svor jag att aldrig mera begagna mig av Galgmannens makt, men nu vill jag bli menedare också. Ingenting skall fattas i mitt register. Du är inte så vacker som hon, den första kvinnan Galgmannen gav i mitt våld, men du är vacker nog för att inte skämma den långa raden. Försök inte att fly, ropa inte på hjälp, det är allt förgäves. Jag kan inte skona dig.

MARIA

tar ett steg bakåt, står stel med slutna ögon:

Jag äger intet i livet utom min renhet och min kärlek. Skända dem, jag ger dig lov till det. I gengäld skall du ge mig Galgmannen.

Stor paus.

ÖVERSTEN

har ryggat tillbaka:

Du — du vill köpa mig fri?

MARIA:

Ja.

ÖVERSTEN

skakad:

Och du menar att din gärning bland människor har mindre pris än landsvägens minsta sandkorn?

MARIA:

Jag har inte sett mycket av världen, men sådan är min tro.

ÖVERSTEN:

Och vad begär du för egen del av Galgmannen?

MARIA:

Intet. Intet begär jag.

ÖVERSTEN:

Mari!

MARIA:

Och nu, när önskningen är uttalad, nu hör han mig till. Tar Galgmannen. Översten skyndar fram för att förhindra det, men hon håller redan talismanen i sina båda händer och pressar den mot sitt bröst.

ÖVERSTEN:

Mari!

MARIA

förundrad:

Se. Jublande. Galgmannen har fallit sönder till stoft. Låter stoftet rinna bort mellan sina fingrar.

ÖVERSTEN

betraktar henne, segnar plötsligt ner till golvet.

MARIA:

Christoffer! Skyndar fram, försöker lyfta upp honom.

ÖVERSTEN

kommer till sans:

Nej nej, låt vara, det är för tungt för dig. Ge mig en kudde, barn. Maria lägger kuddar under hans huvud. Sätter sig på golvet vid hans sida, tar hans hand mellan sina båda. Paus.

ÖVERSTEN

sakta:

Hör du hur tyst det är. Här är världens ända, här tar alla vägar slut. Det var därför jag kom hit. Det är gott att dö i sin moders gård. Maria torkar hans fuktiga panna. Paus. Hur ska du kunna förlåta mig, Mari?

MARIA

böjer sig över honom, viskar:

Jag älskar dig, Christoffer. Jag måste få säga det nu när du skall dö.

ÖVERSTEN:

Din hand, Mari. Din hand på min panna, när det svåraste kommer. Tystnad. Jag kan höra hur vindstrappan knarrar under mors steg, jag hör hur nyckeln skramlar i låset. Hon kommer för att väcka mig, det är ju redan ljus dag och vällingklockan ringer ... Nej, nej, det är inte ... vällingklockan ... det är ju ... någonting annat ... Dör.

Maria

i stilla gråt:

Christoffer! Hon reser sig långsamt, tar två ljus från bordet och ställer ett på vardera sidan om hans huvud. Böjer sig ner och kysser hans panna. Farväl, Christoffer.

Förhänget faller.